Із записок відлюдка.

Завтра Новий рік і заразом сорокові роковини моїх уродин. Подвійний празник. А бодай подвійний пам’ятковий день. І я надумав стрітити його незвичайно, празнично.

Ха, ха, ха! Празнично! Що таке празничне стрічання Нового року? Шумне товариство, молоді жіночі голоси, мов срібні дзвоники. Старші панове гудуть, мов дуби в теплому вітрі. Світло салону. Звуки фортеп’яна. Хор, пісні, сола... Декламація, брава, оплески. Жарти. "Кришталева чаша, срібная криш..." Наближається північ. Починає бити дванадцята. Всі підносять чарки, вихиляють душком, а батько родини кидає свою додолу. Нехай так пропадає всяка турбота! Бреннь! І раптом гаснуть світла. Всі запирають у собі дух. Бам... бам... бам... Числять до дванадцяти. Най жиє Новий рік! Най сяє нове щастя! Світла! Музика. Пісні. Нові чарки, нові тости. Поцілуї. Радість і стиски рук... Діти, діти!

Та що балакати! І я там був, мід-вино пив. І я колись стрічав отак сю врочисту хвилю, сміявся і радувався назустріч тій примані, що зветься Новим роком. І до мене простягалися теплі руки, сміялися блискучі очі, шептали солодкі слова не одні малинові уста. І я вірив, мріяв, любив. Тонув душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі, вважав окрасою життя те, що було лише конвенціональною брехнею...

Минулося. Сороковий рік життя, так як і тридцять дев’ятий, і тридцять восьмий, починатиму зовсім інакше. Відлюдьком, самітником. Та сим разом попробую празничніше, краще, гармонійніше розпочати його, як двох попередніх років.

Поперед усього до чорта меланхолію!

Двох попередніх років я ще був новаком у твердій школі самоти. Ще не порвав усіх ниток з минулим і теперішнім. Ще щось тягло мене кудись.

У душі ще не вмерла була та мала дитинка, що плаче до мами. Тепер се вже скінчилося. Давні рахунки замкнені, давні рани загоєні. Де колись хвилювало та бушувало, тепер тихо та гладко.

Сьогоднішній празник буде заразом перший тріумф мойого нового світогляду, нової життєвої норми. А ся норма — старе Горацієве: Aequam servare mentem!*

Без оптимізму, без зайвих надій, бо оптимізм — се признак дитячої наївності, що бачить у житті те, чого нема, і надіється того, чого життя не може дати.

Без песимізму, бо песимізм — се признак хоробливої малодушності, се testimonium paupertatis*, яке сам собі виставляє чоловік.

Без зайвої байдужності і без зайвого ентузіазму! Без зайвого завзяття та жорстокості в життєвій боротьбі, але й без недбальства та слямазарності. У всьому розумно, оглядно, помірковано і поперед усього спокійно, спокійно, як годиться сороклітньому мужеві.

Дурень, хто на порозі сорокового року життя не пізнав ціни життя, не зробився артистом життя!

Я пройшов важку школу і, здається, навчився в ній дечого. Я погубив багато цвітів по життєвій дорозі, похоронив багато ілюзій та охоронив коштовний плід і виніс його зі всіх катастроф, як Камоенс свою епопею з кораблекрушення, а се, власне, ту вмілість жити і насолоджуватися життям.

Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!

Життя — се мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не

має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так, як я не жадаю такої жертви ні від кого.

Суспільність, держава, народ! Усе се подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза — насилля, а другий паралельний із ним, виплетений із м’якої павутини — конвенціональної брехні. Один в’яже тіло, другий душу, а оба з одною метою — опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи — людську одиницю.

Живе, реально живе, працює, думає, терпить і бореться, паде й тріумфує тільки одиниця. І моя скромна одиниця доходить до того, щоб тріумфувати по многих і болючих упадках. Тріумфувати не шумно, со тимпани і органи, щоб шарпати слухи ворогів і будити зависть завидющих. Се тріумф дикунів, негідний освіченого чоловіка. Мій тріумф тихий і ясний, як погідний літній вечір. Мій тріумф не має ворогів і не будить нічиєї зависті. Та він правдивий, глибокий і тривкий. Він не моментальний, не вислід шаленої боротьби і зусилля. Се моє щоденне життя, але піднесене до другого ступня, осяяне подвійним сонцем, напоєне красою й гармонією.

Я витворив собі оте життя як нездобуту твердиню, в якій живу й паную, з якої маю широкий вигляд на весь світ та яка, проте, не стоїть нікому на заваді, не дразнить нікого своїм видом і не манить нікого до облоги. Ся твердиня побудована в моїй душі.

Світові бурі, потреби, пристрасті, мов щось далеке і постороннє, шумлять наді мною, не доходячи до моєї твердині. Я даю тому зверхньому світові свою данину, посвячую йому частину свого життя в заміну за ті матеріальні і духові добра, що потрібні мені для піддержання свого внутрішнього життя. Я працюю в однім бюрі, занятий працею, що напружує мій розум, але не торкає серця. Я поводжуся зі своїми зверхниками і товаришами по бюру та іншими знайомими чемно, навіть дружньо, але здержано. Всі вони поважають мене, але ніхто з них не має доступу до мойого "святая святих", нікому я не відкриваю своєї душі, та

й, сказати по правді, ніхто з них не виявляє надмірної охоти заглядати в мою душу. Таких надмірно цікавих я вмію швидко висунути поза клямру своєї знайомості.

І ніхто з тих, що кланяються мені на вулиці, стискають мою руку в каварні, радяться зо мною в бюрі, ані не догадується, що у мене поза тим конвенціональним, шаблоновим життям є своє, інше, окреме. Ніхто не підозріває в тім сухім формалісті та реалісті духового сибарита, артиста, що плекає одну штуку для штуки — вмілість жити.

Ось тут, у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не багато, та по моїй уподобі, я сам свій пан. Тут світ і поезія мого життя. Тут я можу бути раз дитиною, другий раз героєм, а все самим собою. Зо стін глядять на мене артистично виконані портрети великих майстрів у штуці життя: Гете, Емерсона, Рескіна. На поличках стоять мої улюблені книги в гарних оправах. На постаменті в кутику мармурова подобизна старинної статуї хлопчика, що витягає собі терен із ноги, а скрізь по столиках цвіти — хризантеми, мої улюблені хризантеми різних кольорів і різних відмін. А на бюрку розложена тека з моїм дневником. А обік бюрка столик, застелений, уквітчаний — їй-богу, сьогодні не лише листки барвінку, але й сині його квітки! Штукар мій Івась, се він таку несподіванку придумав для мене. Знає, що я в тім пункті забобонний, вірю, що цвіт барвінку на Новий рік приносить щастя.

Вірю — або не вірю, а так собі. Приємно колисатися в такій надії, мов у гамаці.

А на столику вся холодна кухня. І яблука, і помаранчі, і фіги. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки. І два келишки! Ха, ха, ха! Збиточник Івась! Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник і Новий рік не Новий рік. Помилився, хлопче! Минулося моє гречане. Тепер "вона" вже не манить мене до себе, хоч би й яка була. Попробуємо обійтися без неї. І думаю, що моя радість буде не менша, та в усякім разі глибша, чистіша, як би була з нею. А то хто її вгадає! Здається, й гарна дівчина, і говориш із нею, як із другом, а тут на тобі, з її рожевих усток вилетить

якесь брутальне слово, якийсь цинічний натяк або й те ні, а по її лиці мигне якась тінь, щось таке погане, огидливе, і попсує тобі весь вечір, прожене всю радість, розвіє всю поезію.

Від часу моєї остатньої романтичної історії, тої там, у лісничівці, перед трьома роками, на мене не раз находить дивне чуття. Коли до мене сміється, зо мною говорить, залицяється молода дівчина, особливо брунетка, мені все здається, що шкіра, і м’ясо, і нерви на її лиці робляться прозірчасті і до мене вишкіряє зуби страшна труп’яча голова. Іноді в такій хвилі мене всього обдасть морозом. Чи се знак, що я старіюся, чи, може, щось інше?

Та гов! Який-то денний порядок нинішнього вечора я уложив собі? На такі празничні вечори я все укладаю собі наперед денний порядок, з тою, одначе, умовою, що вільно мені зовсім не держатися його. Маю подвійну приємність: укладаючи точку за точкою, смакую в думках кожду з них, а потім, переміняючи їх, любуюся новими комбінаціями в виконанні.

Перша точка: Россінієва увертюра до "Вільгельма Телля", виконана на фісгармонії. Моя улюблена композиція — вводить мене звичайно в поважний та при тім бадьорий настрій. Потім оглянемо хризантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози в салоні — вони, бідні, давно ждуть мене і сьогодні, як навмисно, порозцвіталися в повній красі. Потім вип’ємо й закусимо. Потім прочитаємо новий нумер "Neue deutsche Rundschau", а властиво Уайльдову статтю про Христа — що то такий майстер стилю і такий хоробливо-новочасний чоловік сказав нового на сю тему? Потім — ах, а яка тепер година?

Сьома! Ну, до дванадцятої на все се буде час. Іще переглянемо свіжі ілюстрації — і "Jugend", і "Liberum veto", і "Артистичний вісник". Дбають добрі люди за нас, грішних, щоб ми не нудьгували. А коли нічого не знайдемо в тій купі паперу, то у нас іще інша розкіш на сьогодні прилагоджена — цілий гарнітур нових валків до фонографу з піснями і розмовами різних знаменитостей. Послухаю, як із парламентарної трибуни гримить Жорес, як у крузі приятелів розмовляє Габріель

д’Аннунціо про потребу плекання краси серед мас народних, як зі сцени палить словами Елеонора Дузе в ролі Джіоконди і як цвіркоче в своїм салоні Клео де Мерод. Правда, бажалось би... Та ні, ні, ні! Нічого не бажаю. Не слід бажати нічого над те, що здоровий розум показує можливим до осягнення. Печеного леду не слід бажати. Нехай молококосси та фантасти бажають неможливого! Мої бажання повинні йти і йтимуть рука в руку з можністю виконання.

Отже, потім почне бити дванадцята година, і тоді...

Дзінь-дзінь-дзінь!

А се що? Дзвінок у передпокою? В сю пору? До мене хтось? Се не може бути! Ну, розуміється, нікого не приймаю. Хто має право сьогодні вдиратися до мене, і заколочувати мені мій порядок, і позбавляти мене моїх тихих, чесно зароблених і без нічиєї кривди осягнених радощів?

Тихі кроки в салоні.

— Се ти, Йвасю?

— Я.

— А хто там дзвонив?

— Листонос. Лист до пана радника.

— До мене?

Ось він у мене в руках, той лист. Не лист, а чималий пакет. Адресований недоладно. Моє ім’я і прізвище — і Львів. Щастя, що нема нікого другого, що називався б так само, як я. А правда, і "д-р" наперед. А проте видно, що пише хтось...

Та що се? Марка російська і штемпель Порт-Артур! Із Порт-Артура? Се що за диво? Хто там, у Порт-Артурі, може мати інтерес до мене? Кому там, у Порт-Артурі, цікаво доносити мені щось? А може, то не до мене? Може, яка помилка? Може, всередині є друга коверта і лист призначений для передачі комусь іншому?

Розкрити коверту і переконатися — се була би найпростіша річ. Та ні. Нехай іще хвильку полежить. Ось тут передо мною. Запечатаний лист на твоє ім’я, з невідомого місця, писаний невідомою тобі рукою,— се все-таки якась тайна, містерія, загадка. Люблю такі містерії, бо моє життя тепер не має ніяких. Моє життя — як проста, широка, вигідна, гарними деревами висаджена алея, що веде...

Тьфу! Що се я? З якої речі буду сьогодні згадувати про те, що пишається на кінці тої алеї, на кінці кождої життєвої дороги, чи вона проста алея, чи крута, камениста та вибоїста стежка? Лишімо се, воно нас не мине, а самохіть літати туди нема ніякої потреби.

Але лист! Що в ньому може бути так багато напаковано? Кореспонденція до газети, чи дневник якогось полководця, чи якісь урядові донесення, чи розпорядок остатньої волі якого землячка, загнаного долею аж на край світу та застуканого там війною?

Адресовано, очевидно, жіночою рукою, але се не значить нічого. Такі жіночі адреси криють не раз дуже мужеські інтереси.

Щось тверде всередині. За грубістю верств паперу годі домацатися, що воно таке. Ключик не ключик, монета не монета... Ну, відчинимо та й побачимо.

Де ножиці? А може, не відчиняти? Може, сей лист, що тепер лежить іще так спокійно і лише принадний своєю таємницею, по відчиненні стратить увесь свій чар, зробиться коробкою Пандори, з якої поповзуть гадюки, що затруять моє життя, знівечать мою твердиню, а щонайменше

збентежать і розворушать моє нинішнє свято? Адже такий здоровий пакет паперу — то, певно, не голий папір. Скілько там слів написано! І подумай собі, що іноді досить одного слова, щоб убити чоловіка, щоб навіки або на довгі літа зробити його нещасливим!

Я здавна боюся всяких листів і сам не пишу їх, хіба дуже рідко, в урядових або ділових справах. Кождий лист — се бомба. Може показатися іноді, що се шоколадова бомба, але з верхнього вигляду ніхто не може пізнати, чи та бомба не наладована мелінітом і чи не розірве тебе в найближчій хвилі.

Моя рука тремтить! Якесь холодне чуття пробігає по всьому тілі...

Стій! Се нехибний знак, що лист має якийсь фатальний зміст. Стій! Не руш його! Якби я тепер узяв і, не розпечатавши, кинув його в огонь? Він згорів би і поніс би всі свої тайники в безмірний простір, назад туди, відки прийшов. А я лишився б з утаєним у душі почуттям іще одної нерозв’язаної загадки — та й годі. Нерозв’язана загадка цікавить, навіває жаль або тугу — все те приємні почуття. Розв’язана може зранити або вбити.

Ха, ха, ха! Але я таки порядний боягуз! Чую себе таким певним у своїй твердині за заборолами своєї філософії, серед башт своєї самоти — і боюся отсього паперового гостя. Навіть коли б се була бомба, кинена злобною рукою, то що вона мені зробить? Особисто мене не трафить, а постороннього, дорогого і любого мені не знищить, бо нікого такого, здається, на всім світі у мене нема! А коли так, то чого мені боятися її?

Але чого ж тремтить моя рука, держачи ножиці? Чого стискається серце якимось тривожним прочуттям?

Так і є! Се якийсь фатальний лист! Без виразного наказу моєї волі, якимось механічним відрухом рука відчинила його. Тонесенький пасочок з краю відкроєний. Загадка відкрита — і коли у тебе є ще який арсенал

оружжя против мене, доле, коли ти якраз сьогодні, перед Новим роком, із другого кінця світу, з далекого Порт-Артура, навела ворожі батереї на мене, то стріляй! Поборемося!

Лист відчинений!

*

Лист. Не жадна кореспонденція. Нема окремої коверти і ніякої передачі. Значить — до мене. Хто се може писати? Датовано з Порт-Артура в вересні, — якраз чверть року пройшло. Міг би сей пакетик оповісти дещо, як то йому було перебиратися через японську облогу. Але хто пише?

Підпис: "Твоя Сойка". Що се значить? Ніякої Сойки — боже мій! І сойчине крило в листі!.. Та невже би? Невже вона, та, яку я від трьох літ споминаю між помершими? Та, якої нагле і загадкове щезнення ввігнало в гріб її батька, а мене випхнуло з кипучої течії громадської праці і загнало в отсю тиху, відлюдну пристань? Вона в остатніх днях нашого товаришування любила називати себе сойкою і все дразнила мене тою сойкою, що гніздилася перед моїм вікном, поки вона не вбила її. Невже се з тої самої сойки крило?..

Мої руки тремтять ще дужче, як уперед. У грудях ще більший неспокій, голова крутиться. Чого ти, дурне серце? Що тобі? Невже ти не оплакало, не похоронило її? Невже одна поява отих кількох аркушів, записаних її рукою, одного засушеного крильця давно вбитої пташини може вивести тебе з рівноваги?

А втім — є ще рада. В огонь з отсим листом! Від покійників кореспонденцій не приймаю.

Дурню, дурню! Мелеш язиком таке, чого не можеш сповнити! Хіба ти здобувся б на те, щоб тепер, зараз спалити сей лист, її писання, не прочитавши його?

Фаталізм! Лист прочитаю, хоч би моє серце мало тріснути з гніву, з жалю чи з обурення.

*

"Чи тямиш мене?

Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Тямиш мій сміх? Ти колись любив його слухати. Чув його здалека і приходив до мене. Чи чуєш його тепер через океани, та степи, та гори? Чи тремтить він у твоїм вусі разом з шумом вітру? Чи мерехтить разом із промінням заходового сонця? Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Чи тямиш мене?

Тямиш ту весну з її пурпуровими сходами сонця, з її теплом і ясністю, з її бурями, мов сварки закоханих, з її громами, мов крики любих дітей, що пустують у широких покоях? Се я була.

Тямиш той ліс із його полянами і гущавинами, з його стежками й лініями, з його зрубами та хащами, де стояли високі квітки з тужливо похиленими головками, де до сонця грали тисячі сверщків, а в повітрі бриніли міліони мушок, а в затишках гніздилися рої співучих пташок, а по полянах паслися ясноокі серни, а скрізь розлита була велична гармонія, і життя йшло рівним могутнім ритмом, що передавався душам людським? Тямиш той ліс, мій рідний ліс, якого нема другого на світі? Се не був ліс, се я була.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту лісничівку в самій середині того лісу? До неї сходилися всі лісові дороги, як артерії до серця, а з неї виходив лад, і порядок, і сильна воля на всі окраїни лісу. А в ній кублилося тихе, відлюдне життя старого батька і молодої дівчини. Лунали голосні, різкі, з золотого серця пливучі мужеські слова і ще голосніші, дзвінкіші сміхи і співи дівчини-пестійки. Тямиш її? Се я була.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту поляну, де ми уперве здибалися? Я була в зеленій стрілецькій куртці, з лефошівкою через плече, з готуром свіжо застріленим у торбі, з свиставкою в губах. Тямиш, як ти витріщив на мене очі, побачивши мене? А я розреготалася, побачивши твоє зачудування. А ти був у простій блузі, підперезаний ременем, блідий іще від недавно відсидженої тюрми, з утомленим, помарнілим лицем, з крисатим капелюхом, насуненим на чоло. А почувши мій регіт, ти стрепенувся нараз, і зняв капелюх, і наблизився, і почав звинятися, що без дозволу ходиш по лісі, але тобі веліли лікарі... а ти тілько що вчора приїхав... і власне мав намір представитися таткові... і пригадуєш собі мене ще маленькою панночкою... і тямиш мою маму... і вибачайте, що на перший ваш вид так зачудувався... і не сподівався застати вас таким Німродом. А я подала тобі руку, і ти поцілував її, і я чула, як твої уста під чорними вусами тремтіли і горіли, і гадала, що се у тебе гарячка, і просила тебе провести мене додому... А ти запитав, що я застрілила, і я показала тобі готура, і ти здивувався, відки тут узявся готур, і заявив, що ти прожив у тім лісі всю свою молодість, і ночував тут не раз з кіньми, і вештався скрізь по лісі ранками й вечорами і ніколи не видав ані не чував готура. А я сміючися сказала, що се задля мене завелися тут готури, зваблені моїм сміхом і моїм свистом, і що я чарівниця і прошу тебе берегтися мене. Ха, ха, ха! Пригадуєш тепер? Се я була!

О, я знаю, що ти тямиш мене! Мусиш тямити! Неможливо, щоб ти забув мене! Я ж сконцентрувала всю силу своєї волі, весь огонь своєї пристрасті, всі чари своєї душі й тіла, щоб навіки, незатертими буквами вписатися в твою тямку. Як добрий режисер, я брала до помочі все, що

було під рукою: сонце й ліс, пурпури сходу, чари полудня і меланхолію вечора. Оповідання батька і шум лісу. Рев бурі і тихі шепти дружньої розмови. Все, все те була штафажа, були декорації для моєї ролі, яку я хотіла відіграти перед тобою, щоб лишити в твоїй душі незатерте, незабутнє, високоартистичне враження, таке враження, де ілюзія ані на волосок не різнилася від найпоетичнішої дійсності. Ха, ха, ха, пане артисте, вдячний ти мені за мою ролю?"

*

Годі читати! Сього занадто!

Чи ти ворона, що дереш горло своїм ненастанним: "чи тямиш? чи тямиш?" І сама знаєш, що тямлю. Та, мабуть, не знаєш, як тямлю. Гарнесенько зібрав усі спомини, як кісточки зі спаленого покійника, зложив їх у штучно точену урну з карнеолю і поставив далеко в куток свойого серця". Нехай стоїть, нехай буде як оздоба, а не як завада в житті.

А ти з далекого краю простягаєш свою демонську руку, підіймаєш свій воронячий голос і витягаєш ту урну з глибокого закутка душі, відчиняєш і перебираєш кісточку за кісточкою, одіваєш її м’ясом і шкірою, наливаєш кров’ю і соками і надихаєш своїм огняним, демонським духом. І ще й регочешся, мов упириця, і показуєш мені ті постаті, і верещиш при кождій своє ненависне: "Чи тямиш мене? Се я була!"

Женщино, демоне! Чого тобі треба від мене? Чого ти завзялася мучити мене? Чи я в своїм житті зробив тобі яке лихо? Я віддав тобі все, що було найкраще в моїй душі, без домішки хоч би атомика низького, підлого, брудного, а ти погралася моїми святощами і кинула їх у болото. Я вірив у тебе, як у себе самого, а ти кажеш, що лише ролю грала передо мною. Я вкладав усе своє життя, всю свою душу в кождий свій погляд, у кожде своє слово до тебе, а ти хотіла лишити мені лише незабутнє артистичне враження!

Женщино, комедіантко, прокляття на тебе! Всі твої слова, і сміхи, і сльози — все комедія, все роля, все ошука!

Та годі! Я! тепер expertus Robertus*. Тепер ти дармо граєш передо мною свою ролю, бо я знаю, яка її ціна й яка її вартість. Тепер я міцніше узброєний на твої стріли. Тепер я й сам сиджу за естетичними заборолами, що, мов шліфована сталь, відкидають від себе всі кулі та гранати фальшивих слів, і сліз, і сміхів.

Говори собі, пиши собі, що хочеш! Я тепер дивлюсь на все оком естетика, розпізнаю кождий момент фальшивої гри. І де ти сміятимешся, я байдужно здвигну раменами, І де ти плакатимеш, я засміюся І скажу: "Ні, дитино! Се не так! Тут іще того й того треба до осягнення повної ілюзії". І де ти впадеш у пафос, там я скривлю уста і скажу: "Тфі, се вже зовсім злий смак!"

Говори собі! Пиши собі! А я почитаю далі.

*

"Не сердься на мене, мій Массіно, не сердься на мене!

Тямиш, як я з руського Хоми перехрестила тебе на італійського Томассо, а сього здрібнила на Томассіно, а сього вкоротила на Массіно? І як ти тоді сердився на мене за те, що я протягом одної години, між трьома серіями поцілуїв і пестощів, тричі перехрестила тебе?

Ти все сердився на мене. Твоя любов виявлялася головно сердитістю. Була немов мимовільна, силувана концесія для твоєї пророцької чи апостольської гідності.

Ха, ха, ха! Тямиш, яким пророком і апостолом я пізнала тебе? Як ти не говорив, а благовістив, не кланявся, а снисходив? І се дразнило мене. І я нищечком постановила собі стягти тебе з п’єдесталу — іронією,

кпинами, сміхом, жартами. А коли сі способи не помагали, бо в тебе в душі були заборола перебутого терпіння, то я пустила в діло інші способи — сердечність, щирість і, нарешті, остатній, найсильніший — свою любов. І ти не міг опертися їй, і я побідила. А ти, почуваючи свою безсильність супроти мене, супроти того людського, мужеського, що було в твоїй натурі,— сердився на мене, на себе самого, бурчав — і плив за течією. Тямиш се все, Массіно мій?

А проте не сердься, навіть тепер не сердься, коли нас розлучили отсі три роки небачення. Не докоряй мені комедіантством! Не докоряй тим, що я грала ролю перед тобою! Хіба ж я могла інакше?

Ти любиш цвіти, правда? А приглядався ти їм коли уважно? Пробував вникнути в їх душу, в їх психологію? Ти вчений, вдумливий чоловік, ти повинен би частенько робити се.

Хіба ж ти не знаєш, що цвіт — се кокетерія ростини, що всі оті рожі, геліотропи, хризантеми та туберози те тілько й роблять, що кокетують, грають ролю, б’ють на ефект — а все в одній цілі. Ти знаєш у якій. Вони дразнять наш зір своїми пишними кольорами, лоскочуть наш дотик незрівняною ніжністю своїх листочків та чашечок, бентежать наш нюх різнородністю та розкішними комбінаціями запахів, яких наша мова не в силі назвати, а наша наука укласифікувати. Але їм іще сього мало. Вони не задоволяються нашими змислами, заходять у нашу душу, глибоко торкають наше естетичне почуття нечуваним багатством та різнородністю рисунка, грацією своєї цілості, принадністю та таємничістю своїх рухів. Адже геліотроп повертає свою головку за сонцем! Адже інші цвіти соромливо стуляють свої чашки вдень, щоб сонце не виссало з них пахощів, і розхиляють їх аж вечором. Вдумайся в їх психологію, Массіно, і докори їм, що вони грають ролю, що кокетують, що виставляють себе в фальшивій красоті. Хіба вони можуть інакше?

Хіба ж женщини можуть інакше? Те, що вам, твердшим, тупішим, видається кокетерією, комедією, се у них найінтимніший, несвідомий

вияв їх натури, се у них таке просте, і конечне, і неминуче, як дихання легкими і ходження ногами.

Не сердься на мене, Массіно мій! Я не винувата, що ти в моїм житті був тим палким сонцем, яке змушує квітку розвитися і розпуститися і відкрити свою чашечку, і розлити свої найкоштовніші пахощі.

І признайся одверто, перед самим собою, чи ти тоді не був щасливий? Чи я не була квітчастим оазисом у твоїм житті? Чи ти в нашій лісничівці не пережив найкращого літа, яке взагалі випало тобі на долю на твоїм віці?

Ти сам говорив мені се тоді. А тепер, по трьох роках розлуки, що скажеш?

Чи осмілишся проклясти те літо за те тілько, що воно минуло? А ти ж як хотів? Щоб одно лише твоє щастя зробило виїмок із усього на світі і не минуло ніколи?

Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? Гай, гай, Массіно, в такім разі камінь упав би на тебе самого. Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене. От що, небоже! Ти мав часу шість місяців і не зробив нічогісінько для того. Хіба ж я тому винна, що інший за шість неділь упорався зо мною краще?

Се я, Массіно, я мала би право нарікати на тебе, проклясти тебе. Адже признайся по щирості перед собою самим: ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов. Ти приймав мої пестощі, всі вияви мойого розбурханого молодого чуття з пасивністю сибарита — нехай і так, що ніжно, вдячно, але не виходячи з-поза заборола свого супокою, свого егоїзму. І я відчула се. Як мене боліло те, того ти не знав і не відчуєш ніколи, ти, поганий егоїсте й сибарите! Але маєш за се кару! Я покарала тебе, і, коли у тебе є хоч шматочок людського серця в грудях, ти мусив відчути ту кару і мусиш іще не так, не так відчути її!

Та проте, Массіно, не сердься на мене! Я, караючи тебе, потерпіла сто, тисячу разів дужче, як ти, і за моє терпіння..."

*

Кінець речення замазаний, букви розплилися — чи води накапано, чи сліз?

А може, її й правда? Може, вона під впливом свойого темпераменту, своєї крові, своєї вдачі робила так, як мусила і не могла інакше?

Ха, ха, ха! Я, освічений чоловік, матеріаліст і детермініст, і ставлю таке питання! Я вірю, що в природі ані один атом не порушається інакше, як під впливом неминучої конечності, і я смію ще сумніватися, щоб людина могла поступати не так, як мусить? Не так, як тягне її вічний, неохибний, хоч у сьому разі безмірно скомплікований, паралелограм сил!

Се тільки ми, глупі і тупі, не розуміючи законів того скомплікованого паралелограма, не добачаючи всіх тих сил, що складаються на його результат, плещемо про вольну волю, про злу волю або самоволю людини. І плачемо, коли рух по перекутні того паралелограма перейде через наше глупе, невидюще, егоїстичне серце і скалічить або бодай болюче торкне його.

Каже, що вона перетерпіла багато...

Каже, що могла б на мене нарікати, що я не зробив нічогісінько, щоб задержати її, прикувати її до себе. Що я колисався в колисці сибаритства та егоїзму, поки вона розливала передо мною коштовні пахощі своєї першої любові...

Се — гм — се... се таке, що не сьогодні слід про се думати.

Се може затруїти чоловікові не лише передвечір Нового року, але навіть розкоші раю.

Ні, про се годі думати. Чоловік не може доходити кождій колоді кінця, а то "i umrze i nie będzie umiał w to ugodzić"*, як казав колись Кохановський.

А ми читаймо далі! Може, там щось веселіше буде.

*

"Посилаю тобі сойчине крило. Тямиш ту сойку, що гніздилася на смереці перед самим вікном тої лісової хати, в якій ти проводив літо?

З моєї намови. Я хотіла мати тебе близько себе.

Я щоранку зі стрільбою на плечі прибігала до твоєї хати, щоб сказати тобі добрий день крізь вікно. І щоранку ота сойка, що гніздилася на смереці проти самого вікна, своїм скрекотом упереджала тебе про мій прихід.

Я зразу полюбила її. Вона була немов моя повірниця, моя служка. Задля неї я щадила весь сойчиний рід у лісі, бо боялася, щоб, стріляючи, не застрелити її.

Тямиш, як ми не раз обнявшися перед хатою сиділи мовчки, в щасливім забутті, і дивилися на спокійне порання сеї сойки в гнізді? Як вона, вичистивши гніздо, сідала в ньому і тихими розумними очима цікаво дивилася на нас, презабавно зазираючи понад краєчок гнізда та повертаючи головку? Її очі мали якийсь магічний вплив на тебе. В таких хвилях ти цілував палкіше, пригортав мене до серця сильніше, і з твоїх уст лилися слова, що були для мене, мов роса для зв’яленої квітки. В таких хвилях мені здавалося, що заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величний світ, повний чудес і невиданої пишноти.

А потім я почала ревнувати тебе до сеї сойки. Тихо, в глибині душі, я почувала глуху заздрість до неї. Мені здавалося, що ти не мене любив, а її. Її веселий скрекіт будив тебе щоранку; її тихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю.

Не смійся з мене, Массіно! Се правда. Я з часом дійшла до того, що голос сойки — не лише сеї, але всякої взагалі — псував мені гумор, робив мене злою і сердитою. Я чула, що не зможу терпіти її обік себе.

І я вбила її.

Одного ранку я прийшла вчасніше, як звичайно. Хотіла підійти так тихо, щоб ота ненависна сойка не почула мене, щоб мій, а не її голос збудив тебе. Та ні! Ледве я наблизилася на яких п’ятдесят кроків до твоєї хати, ледве моя зелена сукня показалася на стежці серед сірих дубових пнів, а вже моя суперниця почула мій прихід, побачила мене, вискочила з гнізда і, скачучи по гілляці над самим твоїм вікном та злорадно — так мені бачилося — тріпочучи крильми, заверещала своїм хрипливим голосом:

— Кре, кре, кре, кре, кре!

І в тій хвилі я побачила, як ізсередини твоя рука відсуває вікно. Вона збудила тебе, а не я!

Ні, я не могла стерпіти сього! Я зайшла смерічками за вугол твоєї хати, підвела стрільбу до ока, і, поки навісна сойка все ще скрекотала, сидячи на гілці, я вицілила.

Гукнув вистріл, сипнуло вгору дрібненьке пір’я, і моя суперниця, ще тріпочучи крильми й лапками, мов грудка, скотилася вниз.

Ти вибіг із хати. Ти був увесь блідий. Побачивши мене, ти не всміхнувся, не простяг мені, як звичайно, обох рук, тільки з якимось докором у голосі запитав:

— Манюсю, а се що таке? Ти забила нашу сойку?

А в мене в хвилі вистрілу вже зайшла реакція в душі. Мої руки дрожали. Я вхопила мертву пташину і почала цілувати її закровавлену головку. Потім розплакалася.

Тямиш, як ти обтирав мені сойчину кров із уст, і цілував мої уста, і вцитькував мене? А того-таки й не допитався, за що я забила сойку.

А на обід ми з'їли її смажену. І сміялися. Тямиш? Але я тоді вже знала, що нам не бути в парі, що та сойка — то наша розлучниця.

Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свойого молитовника і не розставалася з ними ніколи. Отак зо мною заїхали вони аж сюди, до Порт-Артура.

А тепер посилаю тобі одно з них. Здається мені, що се летить до тебе половина моєї душі. А як одна половина залетить, то від твоєї душі буде залежати, чи прилетить і друга. Коли в твоїм серці є ще хоч іскра любові до мене, хоч крапелиночка бажання — побачити мене, то се буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половину моєї душі до тебе.

Лети ж, сойко, в далекий світ! До того, що любив слухати твойого скрекоту, любив дивитися в твої очі! Затріпочи отсим крилом над його душею і роздуй те, що там тліє ще під попелом байдужності та розчарувань! Навій на нього солодкі мрії, любі спомини! Розворуш його серце, щоб забилося невимовною тугою, запали в його очах блискучі іскри, щоб горіли, як дорогі брильянти, і потім угаси їх слізьми, мов перлами та пишними кришталями!

Та коли він, зворушений, запитає тебе: "А де ж ти бувала? А що ж ти чувала?" — то мовчи! мовчи!"

*

Впадаєте в сантиментальність, шановна пані! Вона шкодить вам. Поетичні вислови та сльозоточиві фрази не до лиця вам.

Того писання ще груба пачка. Вже восьма вибила. Як воно все таке саме, то зачинає бути нудне. Не варто було й трудитися писати таку пустомельщину.

Все се, коли сказати вам по правді, панно Маню, ані крихти не зворушує мене. Бо все се слова, фразеологія. Правдивого чуття в тім нема, от що. А я занадто старий воробець, щоб дав зловити себе на полову.

Ваша історія з сойкою зовсім не до речі приточена. І містику якусь із тим крилом ви не до речі підпускаєте. Се малим дітям та старим пряхам до лиця, а не нам із вами, панно Маню.

Почитаю ще троха далі. Коли й там таке саме, то покину. Не буду дочитувати. Або лишу на завтра, або зараз кину в огонь. Не цікаво. А от валки повставляю до фонографа, послухаю Габріеля д’Аннунціо, або Дузе, або красуню Клео: Се буде зовсім інша забава, ніж нудне сантиментальне балакання тої авантурниці з Порт-Артура! Ну лише, що там далі пише?

"Я знаю, Массіно, ти не любиш сентиментальності. І тебе вже знудило отсе балакання без змісту. І ти питаєш себе: чого вона хоче? Чого чіпляється? І чи довіку думає натуркувати мені голову своїми катеринковими: чи тямиш? чи знаєш?"

*

Се чорт, не женщина! Завважую, що вона, пишучи се, немов душею розмовляла зо мною і, укладаючи свої фрази, рівночасно своїми ящірчачими очима слідила кождий рух моєї душі. Вела зо мною нечутний діалог і зараз же відповідає на кождий заміт, що ворушиться в моїй душі.

Allen Respekt!* Се також талант. Чи, може, яка інша сила? А може, лише привичка, віртуозівство? Ну, та читаймо далі, побачимо, чи вміє вона промовляти й іншим тоном, бо се, очевидно, заповідає її остатня рефлексія.

*

"Отже, почну щось інше. Почну таке, чого ти найменше надієшся.

Знаєш? Вертаю до тебе. Скоро тілько тут буду вільна, скоро покладу в могилу свого мужа, вертаю до тебе.

Не думай, що я без серця, що спекулюю на смерть свого мужа. О, ні, я вірна йому, так, як була вірна сімом його попередникам. Але йому не довго жити. В остатнім штурмі куля відірвала йому обі ноги, і тепер він лежить безнадійно хорий, лежить і конає отсе вже другий тиждень.

Я сиджу біля нього. Замість сестри милосердя. Дні й ночі пильную його. А в вільних хвилях пишу тобі отсей лист. Коли тоска занадто давить серце, я хоч на папері сміюся до тебе. Коли жорстока дійсність кліщами шарпає за душу, я нагадую своє минуле, свою молодість, своє щастя і тебе, невідлучно тебе, Массіно мій.

І я верну до тебе. Тілько вмре Микола Федорович,— а він неминуче вмре, не сьогодні, то завтра,— я зараз рушаю з сього пекла. Сідаю на першу-ліпшу китайську джонку, в темну ніч, у супроводі хоч китайців, хоч самих чортів пускаюся на море і пливу, лечу, мчуся — хоч на дно моря, хоч до тебе, Массіно мій!

Я не спекулюю ні на що, не надіюся нічого від тебе, не хочу каптувати тебе для себе. Мені байдуже, чи ти приймеш мене, чи ти привітаєш мене, чи відіпхнеш мене. Байдуже. Я хочу лише побачити тебе, ще раз стиснути твою руку. А потім — байдуже.

Бачиш, яка я фантастка, романтичка. Ти сказав би: глупа сойка! Принаймні з сього погляду не змінилася за сих три роки, що ми не бачилися.

Микола Федорович застогнав. Спішу до нього!.."

*

"Ти віриш у силу сповіді?

Колись маленькою я була дуже побожна. Моя мама була побожна і мене виховувала в тім дусі. І я почувала дивну полекшу в молитві і дивну розкіш у сповіді.

Потім прийшла весела вільнодумна молодість. Батько був вільнодумець і своїми жартами, дотепами, а далі й доказами розвіяв мою дитячу віру.

А потім прийшла буря, що вхопила мене, мов листок, відірваний від гілки, і покотила далеко по світі, аж занесла сюди, на край світу. І весь сей час, хоч як мені не раз приходилося болюче, важко, страшно, я не молилася, не сповідалася. Не почувала потреби. Серце запеклося і не м’якло ані разу.

Аж тепер... Ніч. Тихо, ясно. Осінні пахощі ллються крізь відчинене вікно разом із теплом ночі. Далеко грає море, а по його хвилях танцюють роями дрібненькі світла та час від часу пересуваються величезні світляні стовпи — се рефлектори слідять, чи не підкрадається японець. Мій хорий спить важким, напівмертвим сном. Над ним плаче тінь його далекої

матері. Я свобідна. В тій самій кімнатці, відділена лише параваником від його ліжка, сиджу при світлі лампи і пишу.

Розмовляю з тобою, Массіно мій. Тулюся до тебе, як бідна, нещасна сирота, що приблукалася з далекого світу і вся терпить безліччю перебутого терпіння. Тулюся до тебе, і мені якось м’яко робиться на душі. Чую присутність якоїсь вищої, доброї сили над собою.

Тямиш той чудовий уступ у Біблії: степом проходила буря, та в тій бурі не було Єгови. Гуркотів грім, та в громі не було Єгови. Свистів вітер, та в вітрі не було Єгови. Гуло землетрясіння, та в землетрясінні не було Єгови. Та коли прояснилося, і засяло сонце, і повіяв легесенький легіт понад цвітами — глянь, і в подуві того леготу був Єгова.

Отак і я тепер, в одну з рідких для мене хвиль тиші та супочинку, чую Щось таке, мов той містичний легіт. Душа відчиняється, мов квітка, що в часі бурі стулила була свої барвисті листочки.

Почуваю потребу висповідатися. Поділитися з кимось усіми своїми пригодами, всіми своїми злочинами, всім своїм терпінням.

Массіно, любий мій, єдиний на світі, кого я правдиво і беззавітно любила і досі люблю, прошу тебе, слухай моєї сповіді!

Не прошу в тебе милосердя для себе. Не прошу в тебе розгрішення для своїх гріхів. Нічого не прошу, лише вислухай моєї сповіді. А потім суди або не суди мене, як знаєш!"

*

Femina — animal clericale*. Хто то сказав сю сентенцію?

І не помилився. Женщина жиє чуттям і, як геліотроп до сонця, обертається все до тих, що вміють найліпше грати на струнах чуття. А се, розуміється, поперед усього чорні ряси.

Містерії, тайни, сакраменти — отсе їх життєвий елемент. Се невідхильна потреба їх природи.

Коли б у всіх людей не було віри в чуда, женщини витворили б її.

Чи ж не з женщиною трапилося перше чудо? До неї заговорив вуж.

Коли б не було церкви з сакраментами, женщини витворили б її. Недаром у первіснім християнстві роля женщини така визначна, як не була в первопочинах жадної іншої релігії.

Коли суспільність почне емансипуватися від клерикалізму, женщини силою своєї чутливої вдачі знов затягнуть ЇЇ в сутінь сповідальниці. Недаром дочки Дюма, виховані в атеїзмі, в старшім віці повступали до монастиря.

Які дурні наші поступовці та радикали, що декламують на тему конечності рівноправності та рівнопросвітності женщин з мужчинами! Як коли би се було можливе! Як коли би се було потрібне! Як коли би се було комусь на щось пожиточне!

Дай їм сьогодні рівноправність у державі, вони зробляться незламною опорою всіх реакційних, назадницьких, клерикальних та бюрократичних напрямів.

Дай їм рівноправність, коли для них усяка просвіта, всяка наука — се тілько окремий рід туалети, спорт, спосіб приманити спеціального рода женихів.

Певно, бувають виїмки. Виїмкам усяка свобода. Але тягти весь загал жіноцтва, особливо того ситого, та вбраного, та випарфумуваного, до вищої науки — се цілковита страта часу й засобів.

Ну, та годі! Що се я в антифемінізм забігаю? Нехай би почули се наші фанатики поступовства, тото би мені було! Чоловік найменше розуміє жарту в таких речах, які найменше розуміє.

А ми все-таки послухаймо сповіді нашої сойки з Порт-Артура!

*

"Ах, та сцена, та сцена, остатня сцена нашого спільного побуту!

Тямиш її, Массіно? У мене вона досі мов жива в пам’яті.

Татко від’їхав до Львова і мав вернути пізно вночі. Ти по цілоденній праці над якоюсь книжкою в своїй лісовій хатчині надвечір прийшов до нас. Ми пили чай — я, ти і пан Генрись, молодий татків практикант, принятий місяць перед тим.

Тямиш його? Хлопець ледве 26-літній, рум’яний, ніжний, як панночка. Так мало говорив у товаристві... Рум’янівся при кождім натяку на любов та на жіночий рід. Працював так пильно в татковій канцелярії. Був такий тихий, слухняний, такий делікатний та чемний у поводженні... Тямиш його, Массіно?

О, я думаю, що добре тямиш і тямитимеш до самої смерті.

Ми пили чай на веранді. Пробували свіжі смородинові конфітури, що я наварила того дня. Ти дуже любив їх, а пан Генрись не терпів їх запаху. А я долила йому їх до

склянки з чаєм. А він почервонівся весь і з подякою відсунув склянку. А ти мовчки взяв його склянку і подав йому свою з чистим чаєм. А я реготалася, реготалася, як шалена.

О, я багато реготалася того вечора, дуже багато. Занадто багато.

Я знала, чого регочуся, але не знала, що се остатній мій регіт. Не знала, що прийде по ньому. Ти оповідав про свій ранішній грибозбір. Потім свою розмову з селянином, якого ти здибав у лісі. Потім перейшов загалом на положення селян, на відносини до них управи камеральних дібр. Ти розвивав передо мною свій улюблений план перенесення камеральних дібр під заряд краю, закладання на тих добрах вільних хліборобських спілок при участі селян і інтелігентів, ступневого викуплювання панських дібр і парцеляції їх таким спілкам, ступневого розбивання теперішніх сіл на групи фільварків, удержуваних такими спілками. Іншим разом я так любила слухати тих твоїх реформаторських планів. Чи ти й досі ще носишся з ними?

Але тоді мені було не до спілок, і не до фільварків, і не до грибів, і не до лісових кар. У мене перед очима миготіли, мерещилися та іскрилися чарівним блиском інші, широкі, чудові світи. Світи, про які тобі й не снилося, бідний мій Массіно. Світи, повні невимовної розкоші, вольної волі, палкого кохання. Я вже кілька день носила їх у своїм серці, леліяла і берегла, як свої найсвятіші святощі, і пильнувала, як ока в голові пильнувала, щоб не зрадитися з тим своїм скарбом перед тобою. Щоб навіть надмірний блиск моїх очей не зрадив перед тобою те, що там горіло, та ясніло, та іскрилося в моїй душі.

Я напустила на себе поважний вид і почала питати тебе, як же ти думаєш зробити те, щоб перетягти ті камеральні добра під краєву управу? А ти почав толкувати мені про потребу агітації серед народних мас, про організацію великої людової партії, про виборення виборчої реформи. А мені, слухаючи твоїх виводів, було так смішно, так смішно!..

Ти весь думками й душею буяв у будущому, в громадській праці, в службі загалові, а не знав, що діється ось тут коло тебе.

Твої очі спочивали на мені з такою певністю, з такою любов’ю і вірою, а мені було смішно, смішно, що ти такий сліпий, такий добрий, такий легковірний, як дитина!

Генрись посидів троха і сказав, що мусить іти лагодити коні, бо ще сьогодні мусить поїхати до сусіднього села передати якісь розпорядження тамошньому лісничому. Відходячи, він ані не глянув на мене.

Ми лишилися обоє. Я споважніла. Ми мовчали хвилину. Ліс довкола нашого дому помалу тонув у нічній темряві. Сова загукала на дупластім дубі, і ти стрепенувся.

— Гарна птиця,— сказав ти по хвилі,— а коли отак загукає, то чогось поневолі на серці моторошно робиться.

— Наче щось живе вмирає,— додала я, і по мені також пройшов мороз при тих словах.

— Мов якийсь демон глузує з людської віри, з людського сподівання.

— І з людської любові,— докинула я сантиментально.

А мені було так смішно, так смішно!..

— І знає чоловік,— промовив ти по хвилині, коли сова обізвалася ще раз,— що се ж нічим неповинна, ні в яких демонських штуках непричасна пташка, а проте її голос робить такий ефект. Чисто театральний ефект. Штука для штуки.

— А ти певний, що за сею штукою не криється якась тенденція? — запитала я.

— Яка ж тут може бути тенденція?

— Ну, а може, справді який лихий демон у тій хвилі сміється над нами?

— Га, га, га!—засміявся ти.— Над нами? Чим же ми далися йому на сміх?

— Нашою любов’ю. Може, він завидує їй.

— Гм... як на демона, то се можливо. Та ми маємо міцне забороло на його стріли.

— Яке?

— Саму нашу любов. її силу... її щирість. Оту одвертість, що не допускає найменшої тіні між нами.

Ти сказав се з таким дитячим довір’ям, з такою певністю, що в мене навіть не стало духу подразнити тебе. Я затулила тобі уста гарячим поцілуєм.

— І ти, Массіно, так віриш мені? — запитала я.

— Хіба ж можна не вірити тобі? Не вірити отсьому?..

І ти притиснув мене до себе і цілував мої уста.

В тій хвилі від нашої возівні почувся дзвоник.

— Се Генрись збирається їхати,— сказала я мимоходом.

— Нехай собі їде. Ніч місячна,— сказав ти, держачи мене в своїх обіймах.

Затупотіли коні. Затуркотіла бричка. Скрипнула брама. Я ще раз палко поцілувала тебе і легенько увільнилася з твоїх обіймів.

— Хвилинку, Массіно. Я зараз буду тут.

І я вибігла з веранди до салону, звідтам до свого покою і тут мало не впала на ліжко. Мене душив шалений сміх. Я залилася п’яним, божевільним реготом.

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха! Хвилинку, Массіно! Я зараз буду тут. Ха, ха, ха!

Чи довго ти чекав?

Ся хвилинка протяглася троха довго, мій бідний, глупий, недогадливий Массіно! Від тої хвилинки ми не бачилися й досі".

*

"Мій бідний, глупий, недогадливий Массіно!"

А ти то, багата, мудра, догадлива Маріє, великого щастя доскочила? Адже скроплюєш сльозами отсі картки!

Стаєш мені як жива перед очима в тій остатній хвилі нашого бачення. Веранда густо обросла диким виноградом. У однім куті простий дощаний столик. На ньому лампа. Ти з одного боку сидиш на кріслі, я з другого. Генрись тільки що пішов. Ти регочешся вслід йому.

— Манюсю,— говорю я,— ти дуже весела сьогодні.

— Так, дуже весела, дуже весела! Ха, ха, ха!

— А не можна знати, чого ти така весела?

— Мабуть, перед сльозами.

— Що ти, люба! Відки тобі до сліз, пташино моя?

І я беру твою руку і стискаю її.

Ти встаєш і приступаєш до мене. Легенько виймаєш свою руку з моєї, кладеш мені обі руки на плечі і поважно, тихо дивишся мені в лице.

В тім моменті й тепер стоїш мов жива мені перед очима. На тобі перкальова сукня, червона з білими круглими цятками. На шиї золота брошка з опалом. У волоссі металевий гребінець. Стоїш похилена наді мною. Мої очі спочивають на твоїх грудях, що злегка хвилюють під сукнею. Потім я підводжу їх на твоє лице. Твої губи легенько тремтять.

— Любиш мене, Массіно? — запитуєш ти тихо.

— Дитя моє, ти ж знаєш, як я люблю тебе!

Я беру одну твою руку і тулю її до уст. Ти легенько відтягаєш її і знов кладеш на моє плече. Щось мов здавлене зітхання підіймає твої груди. А я сиджу і любуюся тобою.

— Любиш мене, Массіно? — по хвилевій мовчанці знов запитуєш ти.

— Манюсю моя!

І я обіймаю рукою твою талію і пригортаю тебе до себе, не встаючи з місця. Ти вся починаєш тремтіти. Твій віддих прискорюється, руки тремтять на моїх плечах.

— Та невже ж се правда, Массіно? — запитуєш ти.— Невже ти любиш мене?

— Як же маю тобі се доказати?

— Як маєш доказати? — звільна, немов з розчаруванням, повторяєш ти, і твій зір понад мою голову блудить десь у далечині. — Як маєш доказати? Хіба ж я знаю?

— Щастя — се факт, який не потребує доказу,— мовив я, не випускаючи тебе. — Я щасливий.

— Ти щасливий,— повторила ти якось бездушно, мов луна. А потім, обертаючи до мене очі, в яких раптом запалали якісь таємні іскри, ти запитала:

— А що таке щастя?

Я глядів на тебе. Мені було так любо глядіти на тебе, впиватися твоєю красою. Се було моє щастя. Давати в тій хвилі філософічну дефініцію щастя видалося мені профанацією сеї райської хвилі. Ти перша перервала її своїм сміхом. Із подвір’я забряжчав дзвінок.

Ти вибігла, щоб не вернути більше. А я сидів на веранді, курив папіроску, пускав із неї дим тонкими клубками і плавав у рожевих хвилях розкоші, дожидаючи тебе.

Дурень, дурень! Засліплений, егоїстичний дурень! І як я міг тоді не розуміти тебе? Як моє глупе серце не спалахнуло, як мої уста не крикнули, як мої руки, мої зуби не впилися в тебе?

Адже ж я знаю, розумію тепер, що та хвиля рішила про мою долю. Що в тій хвилі я втратив тебе.

О, я дурень! О, я засліплений егоїст! Естетик убив у мені живого чоловіка, а я ще й горджуся тим убитим трупом!

Маню, Маню, чи можеш ти дарувати мені непростимий гріх тої хвилі?

*

"Чи тямиш ту сукню, що я в ній була вбрана того вечора? Червону в круглі білі цятки. Вона в мене досі. Я бережу її, як святість, як найдорожчу пам’ятку.

Вона нагадує мені ті остатні хвилі, пробуті з тобою. Буває так, що, дивлячися сама на себе, згадуючи свої пригоди, я починаю сумніватися, чи се я сама, чи, може, моя душа ввійшла в якесь інше, чуже тіло. В таких хвилях та сукня дає мені живий доказ моєї тотожності.

Я цілую її і мочу сльозами. А знаєш чому? У мене в голові повстала і, мов цвях, сидить думка, що в тій самій сукні я маю знов появитися перед тобою.

Ось чому я бережу її, як святість. Вона для мене жива запорука кращої будущини.

Бідні ми сотворіння з нашими святощами! Шмат старого полотна, засушене крило давно вбитої пташини, перед літами зів’яла квітка, стара книга на давно забутій мові — а піди ж ти!

Прикипить наше серце до такої бездушної річі, настелить на неї наша уява все найкраще і найстрашніше, що має наша природа,— і ми носимося з тою річчю, бережемо її, терпимо, і б’ємося, і вмираємо за неї!

А глянути збоку, нечутливими очима і невіруючим серцем—тільки засмієшся або плюнеш і відвернешся!"

*

"Як я сміялася, як я сміялася, сідаючи на візок біля Генрися!

Голос дзвоника — се був наш умовлений сигнал. Я спакувала свої річі вже за дня і потайно передала йому. Він мав їх у себе на возику.

В своїм покою я лише написала таткові карточку: "Па, татусю! Їду на пару день до тітки до Городка. Дуже просила. Не турбуйтеся мною". Положила йому на бюрко і вийшла. Ані хмариночки жалю не було в душі.

О, пізніше, аж геть пізніше прийшла вона, але вже не хмариночка, а порядна осіння хмара, що затяглася на триденну — що я кажу! — на трилітню сльоту!

Як я сміялася, виїжджаючи з рідної хати! Серце аж підскакувало, в грудях тріпалося щось, мов пташина, що вирива́ється з клітки. Я горячо стискала Генрися, що мав обі руки заняті, одною держачи віжки, а другою батіг. Я стискала його, цілувала, гризла з радості його рам’я, мало не кусала його дівоче-невинне лице.

Гей, якби я була знала в тій хвилі те, про що дізналася троха пізніше! Гей, якби я була знала!

Ми заїхали до Городка на одинадцяту. Саме пора була. Я зараз метнулася до знайомого жида, де звичайно ночували люди з нашого села. Сказала жидові, що приїхала сама (не раз так приїжджала) і маю побути пару день у тітки. Чи не ночує в нього хто з нашого села, що завів би коні й візок назад до татка? І овшім, зараз знайшовся такий чоловік із нашого села. Я ще й тут написала таткові карточку і передала тим чоловіком. Дала йому корону. Втішився неборака, бо мав завтра пішки

вертати три милі і тратити робучий день. Обіцявся, що, лише попасе коні, зараз поїде додому, щоб ранісінько бути на місці. Зорудувавши все, я побігла на двірець залізниці.

Була крайня пора. Вже йшли сигнали, що поїзд рушив із Каменоброду. Ще пару мінут, і ми обоє з Генрисем сиділи в окремім купе другої класи і всею силою пари гнали до Кракова.

Між нами все було уложене. Генрись мав у Кракові родичів. Його батько — маючий купець, визначний краківський міщанин, що власне купив село з показним шматом лісу і для того й сина дав на лісову практику. Батько хоче віддати йому се село в заряд і буде дуже рад бачити сина відразу жонатим. Візьмемо шлюб у Мар’яцькім костелі і по кількох днях гайда на село. Чудова підгальська околиця. Розташуємося, розгосподарюємося і зараз спровадимо до себе таточка. Ой, як гарно буде!

Генрись навмисно не хотів наперед говорити таткові нічого. Ми знали, що татко не спротивиться моїй волі, а бачачи мене щасливою з Генрисем, і сам буде щасливий.

От такі плани снували ми до самого Кракова, переплітаючи їх рясними поцілуями, пестощами, реготом та поважними розмовами.

Генрись умів оповідати забавні анекдоти і, коли лише бачив хмарку задуми на моїм чолі, зараз починав якесь веселе оповідання, щоб розсмішити мене.

В Кракові нас зустріла перша несподіванка. На двірці дожидав нас пан Зигмунт — Генрись казав, що се завідатель дому його батька. Що се за уряд такий, я не могла зрозуміти, та й не до того мені було. То був пан високий, сильний, плечистий, як медвідь, з великою чорною бородою, з малими блискучими очима, з понурим видом, від якого віяло якимось холодом і жахом. Я відразу почула до нього антипатію. Але Генрись

привітався з ним як з добрим, любим знайомим і розмовляв щось довго. Я сиділа в їдальні і снідала. Потім прийшов до мене Генрись і сказав, що його батьки виїхали до Варшави і веліли й нам зараз же їхати туди. Там у них велика фамілія, і там має відбутися наше весілля. Пересидимо лише сей день у Кракові в готелі, бо їх власний дім виорендував на пару місяців пан граф Стенжицький для якихось заграничних гостей. Се все сказав йому пан Зигмунт. До мене він не зближався, завваживши, мабуть, що я глянула на нього тим оком, що на пса. "А на ніч,— мовив далі Генрись, цілуючи мене в руку,— поїдемо далі. Пан Зигмунт вистарає нам паспорти, і завтра повітаємо наших у Варшаві".

Я була, невважаючи на втому, така щаслива і така весела, що навіть не пробувала розмірковувати ті історії. Я віддалася Генрисеві в розпалі своєї пристрасті, і мені байдуже було, де брати шлюб, у Кракові чи в Варшаві. Ми поїхали до готелю.

Я лягла спати. Генрись вийшов кудись. Прийшов аж на обід. Пообідали, попестилися, і Генрись знов пішов кудись. Казав, що має ще деякі інтереси полагодити. Вернув надвечір. Паспорти для нас були вже готові, властиво один для нього "з жінкою". Я кинулась йому на шию і почала пристрасно цілувати його, побачивши урядово затверджену ту свою титулятуру. Ми заплатили в готелі, поїхали на залізницю і за чверть години мчалися поспішним поїздом до Варшави".

*

Генрись, Генрись! Якось я мало тямлю його.. Так собі, молокосос. Не любив глянути просто в очі. І хто б його подумав, що він...

А, правда! Старий лісничий поїхав був із дочкою до Львова. Два дні гостювали. Приїхали втрійці, привезли отого Генрися. Старий дуже тішився, що знайшов такого гарного практиканта. Хлопець хоч до рани приложи. З дуже доброго дому. Має укінчену лісову школу. Свідоцтва

дуже гарні. За плату не торгувався, бо казав, що має деяку поміч із дому, а бажає тільки практики.

Справді випрактикував гарно!

Старий любив його, як свою дитину. Держав у себе в лісничівці. Водив із собою по лісі. Не мав, здається, перед ним ніякого секрету.

Цікава річ, що, коли щезла донька, і тиждень по її від'їзді не було відомості від неї, і тітка з Городка на запитання відповіла, що Манюся зовсім не була у неї, і всякі пошукування через поліцію і жандармерію не дали ніякої вказівки, крім тої, що Манюся і Генрись разом поїхали до Кракова, і коли показалося, що Генрись у Кракові не мав ніякої рідні і нікому не був відомий,— коли показало[ся] все те, старий мов і зовсім забув про Генрися, жалував за дочкою, але не робив ніяких дальших старань, щоб віднайти її, а швидко й зовсім замовк, перестав говорити і видатися з людьми, поки в початку зими не спочив у могилі.

Ну, ну, цікаво, чим-то покаже себе той Генрись!

*

"Чи ти віриш у сни, Массіно?

Чи снилося тобі коли таке, що ти злякався чогось і втікаєш? А за тобою погоня. Якісь вороги, якісь скажені собаки, якісь дикі звірі. Женуть щодуху, з різних боків. Ти біжиш із усеї сили, швидше, швидше, а вони за тобою. А з боків усе нові. Ось і спереду забігають. Ти вбік скачеш і знов біжиш. Рад би летіти, а тут у тебе ноги слабнуть, робляться мов олов'яні. Щось немов хапає за них. Ти падеш, а під тобою земля провалюється. Ти летиш, летиш униз і все ще чуєш за собою погоню. Секунда, друга, третя, а кожда довга, як вічність, а страшна, як пекло. Ти ждеш, що ось-ось розіб'єшся о щось тверде — і прокидаєшся. Ти весь мокрий від поту,

серце б’ється швидко, дух у груді заперло, ти весь тремтиш і ще не знаєш, що се було перед хвилею, сон чи ява?

Чи переживав ти коли такий сон, Массіно? А тепер подумай собі, що такий сон з усіми його страховищами я переживаю отсе вже три роки. Не секунди, а тижні, місяці, роки. А в них кожда година здібна вбити живу душу.

А я жию і, як кажуть мої аматори, виглядаю нічого собі.

Я давно отупіла на всі страховища свого життя. Я відівчилася плакати, відівчилася жалувати, відівчилася боятися чого-будь.

У хвилинах, коли до мене вертала рефлексія і застанова, я все мала почуття, що кручуся, мов билина в вітрі, і лечу кудись, лечу в якусь безодню, сама не знаю, що там на дні і чи далеко те дно.

Нічого не ощадила мені доля за ті три роки. Ані розчарувань, ані ганьби, ані багатства, ані бідності. Ще в остатніх місяцях ось тут, у Порт-Артурі, порадувала мене стрічею з одним солдатом, що був родом із Томашева і часто бував на заробітках у Галичині і знав мого покійного батька. Порадувала мене доля стрічею з ним тілько на те, щоб я з його уст дізналася, що мій батько три місяці по моїй утеці вмер і до смерті вважав мене злодійкою. Мене, Массіної Мене, горду, чисту, чесну і непорочну тоді!

Богом кленуся тобі, соколе мій, коли й до тебе дійшли такі слухи, що я, втікаючи, обікрала свойого батька, не вір тому!

Богом кленуся тобі, я нічогісінько не знала про те, що його обікрадено. Аж геть пізніше дізналася...

Чи ж ти міг би припустити, щоб я тоді, в тій хвилі, коли розсталася з тобою, могла була побігти просто до таткової канцелярії, розламати його бюрко, виняти ключі до вертгаймівки і забрати з неї скарбові гроші?..

Як бачиш, і того загробного батькового підозріння не ощадила мені доля!

А я все те витерпіла, Массіно! І навіть... мої адоратори , кажуть, що й досі виглядаю непогано. Правда, вони тут, під японськими кулями та гранатами, не дуже перебирчиві".

*

"Те, що я тут оповідаю тобі, се лиш ескіз, нарис, скелет моїх пригод. На докладне оповідання не стало б мені ані паперу, ані часу, ані сили.

Торкнуся тільки злегка наболілих струн, бо, вигравши повний їх концерт, можна б одуріти".

*

"Через російську границю переїхали ми без клопоту. Я троха боялася, та показалося, що не було чого. Генрись якось таємно моргнув на жандарма, що переглядав паспорти, сей лише заглянув у наші і віддав нам їх назад.

Зараз по виїзді з першої стації за границею до нашого купе ввійшов Зигмунт. Я здивувалася. Я не знала, що він їде з нами. Але ще дужче здивувалася, коли він зачав поводитися з Генрисем не то як рівний з рівним, а як старший з підвладним. Він, що в Кракові мав вигляд не то льокая, не то економа, кланявся нам низько і силкувався говорити солоденько, тепер плескав Генрися по плечі, щипав його в лице, як дівчину. Я зразу визвірилася на нього, та се було йому байдуже. Потім сказала Генрисеві навмисно так, щоб він почув: "Віддали сю льокайську

душу!" Та вони оба лише розсміялися на сі слова, і Зигмунт лишився далі в купе. Тоді я зо злості заплакала. Генрись заговорив до нього щось, здавалося, по-польськи, але так, що я нічогісінько не зрозуміла, і він, відповівши таким самим жаргоном, вийшов із нашого купе і не показувався більше.

— Генрисю! — скрикнула я по його відході, тулячися до свого милого і вся тремтячи зі зворушення.— Хто сей чоловік? Я боюся його. Чого він хоче від нас? І як він сміє говорити з тобою так, як зі своїм слугою?

— Але ж, дитино! — заспокоював мене Генрись. — Се мій вуйко, брат моєї мами. Дуже маючий обиватель із Любельського. Бездітний чоловік.

— Чому ж ти не сказав мені сього швидше? Пощо ти представляв мені його як завідателя свого дому?

Генрись зачервонівся, та зараз же сказав:

— Бачиш, Манюсю, він у Австрії чимось скомпрометований і був там і сьогодні за паспортом нашого управителя.

Я так мало знала світу, Массіно! Виросла в лісі, при мамі і при батькові, серед добрих, чесних, недосвідних людей. У моїй душі щось бунтувалося проти Генрисевих слів, але уста не вміли відповісти нічого. Своїми жартами та поцілуями він заспокоїв мене.

Я лягла на софку в купе і заснула і прокинулася аж тоді, як ми в’їхали на варшавський дворець.

Ми заїхали до готелю. Заночували я й Генрись у однім покою, а Зигмунт у сусіднім. Рано снідали разом. Потім оба вони вийшли, велівши мені сидіти в покою і не виходити нікуди.

Я дістала якусь книжку і взялася читати. В полудне прийшов Генрись. Ми пообідали якось мовчки, бо він був дуже втомлений. На мої питання відповідав коротко і неначе нерадо. По обіді вийшов, не кажучи, куди йде. Вернув аж пізно вночі. Мені здавалося, що був троха п’яний. На мої питання не відповідав нічого. Швидко заснув. Зигмунта того і пару дальших днів я не бачила.

Другого дня знов те саме. Третього знов. На питання, коли ж підемо до родичів, Генрись усміхався якось дивно, жартував якось дико, цинічно або відмовчувався, мов і не чув нічого. Я плакала цілими днями.

Різні фантастичні думки приходили мені в голову: телеграфувати до тата, піти на поліцію і допитатися самій до Генрисевих родичів. Але я була немов зламана непевністю. Боялася вийти на вулицю. Боялася всіх у готелі і звичайно сиділа замкнувшися.

Одного вечора, пізно вже, прийшов Зигмунт і припровадив Генрися п’яного до безтями.

— Боже мій! — скрикнула я. — Вуйцю, що йому таке?

Зигмунт зареготався.

— Що я вам за вуйцьо? От постеліть тому хлопчиськові. Бачите, як струбився.

Генрись кинувся на софу і захріп відразу.

— Ви не вуйцьо? Хто ж ви такий?

— Я такий самий, як і ваш Генрись.

— Такий самий?.. Що се має значити? Який же він?

— Такий, як я.

— Хто ви такі?

— Хіба ж він не казав вам того? Держить вас досі в дитячій невинності? Ге, ге, ге! Ми, панно Маню, треба вам знати, такі доброчинці людськості, що вменшуємо багатим людям клопоту.

Я витріщила на нього очі. Він розреготався і зробив рукою зовсім не двозначний знак, як витягають щось із чужої кишені.

Я вся поблідла. Хотіла кричати, та щось у горлі здавило. Потім побігла до другого покою і пробувала повіситися. Та Зигмунт, почувши, як я тріпалася на шарфі, прибіг і відрізав мене вже зовсім непритомну".

*

"Два тижні я лежала хора. Генрись уже не лишав мене вдень, але сидів при мені, пильнував мене. Тепер уже не грав зі мною комедії, говорив по щирості. Він був не злий хлопець з природи, але бездонно зіпсутий. Змалку вихопившися з батьківського дому, пройшов усю злодійську школу на варшавському бруку. У мене серце хололо, коли я слухала його оповідань.

Пробувши місяць у Варшаві, ми виїхали на "турне", як говорив Генрись. До Лодзі, Домброви, Радома і інших міст. Ми двоє, Зигмунт і ще кілька зовсім темних фігур, що приходили часом уночі до нашої кватири, говорили щось своїм незрозумілим злодійським жаргоном, ділилися здобичею і знов розходилися. Зигмунт був проводирем тої шайки, укладав плани, розділював роботу, контролював виконання. В разі непослуху або недбальства був страшенно злий і острий.

З часом почав і мене втягати в свої плани. Я мусила одягатися в яркі сукні і ходити з Генрисем на прохід попри вистави і склепи, де було

багато панства. Я мала звертати на себе увагу і приманювати багатих паничів, а члени шайки шниряли в юрбі і "працювали". Я знала се, Массіно! Моя душа бунтувалася, та проте мої уста всміхалися. Я чим далі, тим більше підлягала якійсь магічній, демонській силі Зигмунта. В міру того, як ми жили разом, Генрись якось блід і затирався в моїй душі. Виявлялася вся його нікчемність, і я не звертала на нього ніякої уваги. Зигмунта я боялася, але його сила, інтелігенція й енергія імпонувала мені.

Тямлю, се було в Дорпаті. Генрися вхопили на гарячім і арештували. Я сиділа в готелі, коли до мене прибіг Зигмунт.

— Панно Маню, одягайтеся в що маєте найкраще. А не забудьте чисту білизну!

Я витріщила на нього очі з німим запитанням.

— Не глядіть на мене, як теля на нові ворота! — гримнув він остро. — Генрись арештований. Поки ще сидить в участку і не відданий до тюрми, ви можете вирятувати його.

— Я?

— Так. Ось вам 50 рублів. Се для пристава. І просіть, щоб вас запровадив до поліцмейстера, якого ви попросите особисто. Розумієте? Так і скажіть: особисто! А живо!

За десять мінут я сиділа в дорожці... За годину Генрись був на волі.

Адже догадуєшся, якою ціною?

Того вечора я другий раз пробувала повіситися, але знов Зигмунт відрятував мене. Він, очевидно, відчував, що кипить у моїй душі, і

пильнував мене, хоч удавав, що не звертає на мене більш уваги, як на всякий інший знаряд своєї волі".

*

"Наша тура по російських містах потяглася довго. На весну ми злетіли до Одеси.

Тут мій Генрись пропав. Зигмунт казав, що його піймали на крадіжі в кораблі і, небагато питаючи, зав’язали в мішок і кинули в море. А я думаю, що швидше він сам спрятав його. В остатніх часах він чимраз дужче сердився на нього.

— Ну, Маню,— заявив мені одного вечора,— ти тепер моя.

Я видивилася на нього з тривогою, але чула себе до тої міри в його власті, що не посміла противитися.

— Той молокосос не варт був одного волоска з твоєї пишної коси,— мовив він, притискаючи мене до себе. — Я тобі покажу, як любить муж.

Дивна річ. До тої хвилі, коли Зигмунт являвся передо мною як ватажок, як комендант, окружений тайною, і недоступністю, і якимось німбом неминучого фаталізму, дотi його постать заслоняла всю мою душу, і мені іноді здавалося, що я могла б полюбити його. Але тепер, коли він показався передо мною як мужчина, негарний з лиця, старший літами, з грубими, малокультурними привичками та манерами, я по кількох днях почула до нього погорду, обридження, а далі смертельну ненависть. За те, що він силкувався показувати мені свою любов, переслідував, мучив мене нею.

І в міру того, як я гордувала ним, ненавиділа його, знущалася над ним, він усе м’як та м’як, запалювався дужчою пристрастю до мене, тратив свою волю й силу.

— Маню, — кричав не раз у п’янім стані, коли ми були самі,— ти доведеш мене до того, що я тобі й собі зроблю конець.

— Овва,— відповідала я, здвигаючи плечима,— про себе мені байдуже, а про тебе ще більше.

В Нижнім Новгороді в часі весняної ярмарки його арештували на значній крадежі. Він не признався до мене, і мене не чіпали. Я мала дещо грошей і перший раз почула себе свобідною. Та я була вже зламана, приборкана своїм дотеперішнім життям. Що з собою робити? Куди податися? Я не знала. Вертати додому? До кого? Пощо?..

Я взяла білет і поїхала до Москви. Чого — й сама не тямила. Думка була, що там знайду десь якесь місце, де зможу притулитися. По дорозі, в залізничім вагоні зо мною познайомився молодий залізничий інженер, що їхав до Іркутська, а відси мав їхати далі, за Байкал, до будови залізниці. Ми розговорилися — і швидко зговорилися. Він був чоловік нежонатий, ішов на добру плату в далекі, некультурні краї. Я небагато й надумувалася, коли він предложив мені їхати з собою.

Володимир Семенович був чудовий чоловік. Стілько смирності, делікатності та вирозумілості я ще не стрічала у мужчини. Від першої хвилі знайомості я говорила з ним свобідно, як із старим добрим знайомим. Він услугував мені, упереджав мої бажання, дбав за всі дрібниці в дорозі і на кватирі, як добра мати. Я дивувалася не раз, відки в Росії беруться такі мужчини.

Та швидко мені довелося пожалкувати, як вони пропадають,— як скоро і як глибоко падають!

Ми зупинилися в Іркутську. Зразу на тиждень, поки не надійдуть інструкції з Петербурга. Та минув тиждень, минув другий, ба місяць і два місяці, інструкція не приходила. Пенсію мойому Володі платили, і то дуже гарну, а роботи не було ніякої, веліли ждати.

Ось тут я пізнала його з іншого боку. Свої медові дні ми пережили швидко, а потім він зачав нудитися зо мною. Ми переговорили все, що могло цікавити його, та швидко обоє наткнулися на такі теми, про які не хотілося говорити. Книжок не було, товариства не було. На світі сніги, морози, метелиця. Швидко мій Володя почав виходити по обіді з дому і вертати аж вечір п’яний. Зразу соромився того, але потім перестав і перепрошати мене.

В п’янім стані він робився зрештою дуже милий. Жартував, сміявся, оповідав анекдоти. Тільки по невчасі я дізналася, що в тім стані до нього присідається ще одна відьма — карти. В п’янім стані його опановувала пристрасть грача, і тоді він готов був програти все, що мав.

Запізно я дізналася про сю його хибу — аж тоді, коли він програв... мене саму.

Се так було. До Іркутська приїхав десь із далекої Сибірі багатий золотопромисловець Свєтлов. Чоловік немолодий уже, із тульських купців, багач страшенний. Дива оповідали про його жорстокість і багатства. Між іншим, він був великий аматор жінок і в кождім своїм заводі, яких мав кільканадцять понад Байкалом, держав, казали, цілі гареми. Побачивши мене з Володею десь у якімось товаристві і розвідавши, що я не шлюбна жінка, він почав міркувати, як дістати мене в свої руки. Швидко він розвідав Володину вдачу, підпоїв його, завабив до карт і обіграв із усіх грошей. Розпаленому програною позичив невеличку суму грошей. Володя знов програв. Свєтлов позичив йому ще раз — знов програв мій Володя. Тоді Свєтлов запропонував Володі грати на мене: коли Володя виграє, пропадають усі позички Свєтлова, а як виграє Свєтлов, то бере собі мене.

Розуміється, Свєтлов виграв".

*

"Тямлю, як нині, ту сцену, Массіно! Ніч. Надворі фуга, вітер виє. Я сиджу при лампі за якоюсь роботою і жду на Володю.

Стукання. Входять. Не сам Володя, а ще якісь грубі голоси. Я так і завмерла зо страху. Якесь нещастя!

Входить Володя, а за ним велетень у медвежім футрі, з широкою рудою бородою, з товстим червоним лицем і плескатим носом. А за ним поліцмейстер і кілька ще якихось панів.

Я встала і обернулася лицем до них. Володя підходить до мене нетвердим кроком. У нього сльози на очах.

— Манюсю,— мовить і уриває.

Потім узяв обі мої руки в свої долоні, поцілував їх, а потім замахнув ними і вдарив себе з усеї сили по щоках — раз, другий, третій...

— Манюсю, я підлий, я негідний! Я програв тебе в карти. Отсьому... Никанору Ферапонтовичу програв:

І показав на велетня, що, розтягнувши своє лице вшир якимось нечувано широким усміхом, підійшов один крок ближче до мене.

— Так-с! Ми мали честь і приємність, — промовив він, кланяючися незграбно.

— Чого ж, панове, хочете від мене? — запитала я ледве чутно зі зворушення.

— Манюсю, забудь мене, підлого! — благав ридаючи Володя. — Не варт я тебе! Одного пальчика твого не варт. Наплюй на мене! Відвернися від мене! Я не твій, а ти не моя.

— Дуже просимо вашої милості,— говорив до мене всміхаючися рудий велетень. — У нас вам, Марія Карловна, добре буде. Я чоловік хрещений і до вашої милості, сказати вам, усею душею і всім серцем.

— Але ж я вас не знаю і не хочу! — скрикнула я до нього.

— Познайомимося, Марія Карловна, се діло недовге. І охота прийде. Милості просимо не гаяти часу, бо завтра нам треба в дорогу. Пакуночки свої, що вам потрібно, звольте забрати. Тут у мене й повіз на вулиці.

— Ні, пане! — мовила я рішучо. — Я не розумію того всього і прошу вас дати мені й мойому мужеві спокій.

— Милості просимо, Маріє Карлівно, — мовив незрушеним солодким тоном Свєтлов,— не сердитися і не супротивлятися. І не забувати, що ви в Сибірі, а не в вашій єретицькій Німеччині. Ми ще тут, богу дякувати, живемо в страсі божім і в послусі і маємо способи уговкувати непокірних. Ось мій кум, його високоблагородіє пан поліцмейстер, може в разі потреби поговорити з вами троха інакше.

Поліцмейстер, що досі держався якось у тіні за велетенською фігурою Свєтлова, виступив наперед і запитав мене коротко:

— Ви знали Зигмунта Зембецького? Знали, правда? Не перечите. Він тут у нас у острозі, і ми можемо поставити вам його до очей. І коли не хочете завтра сидіти в острозі разом із ним, то не робіть комедії і слухайте Никанора Ферапонтовича. Се вам моя рада і мій розказ...

На другий день, позавивана в шуби та в медвежі шкіри, я з Никанором Ферапонтовичем їхала вже на схід, далеко на схід, у безмежні снігові простори Сибірі".

*

"Микола Федорович конає.

Перед моїми вікнами тільки що луснула японська бомба і знесла півдаху з будинку. Ані одної шибки цілої не лишила. Що то буде далі?

Щось немов стоїть за моїми плечима, і торкає за руку, і шепче:

— Швидше! Швидше! Кінчи!

Куди швидше? До якого кінця гонить мене невмолима доля? Чи під бомбу, чи на дно моря, чи до якоїсь таємної фірточки, якою ще сьогодні, ще завтра можу висмикнутися на вольний світ, на кращу будущину, а післязавтра вже не можна буде?

Массіно мій! Я ні про що не думаю, лише про тебе. Думка про тебе додає мені сили і певності серед отсього пекельного життя. Чи що роблю, чи куди ходжу, все мені здається: се лише для одної цілі здале, щоб вернути туди, до рідного краю, і побачити його. А яке буде наше бачення після всього... всього того, що ось тут стоїть, як ряди мерців, на отих картках?

Дарма! Не думаю про се.

Швидше, швидше до кінця, будь він собі який хоче!"

*

"Никанор Ферапонтович був для мене дуже добрий. Проте грубість його натури і неотесаність його поведінки збуджувала в мені обридження, тим більше, чим більше він силкувався надати їй вигляд цивілізованих манер.

Боже мій, коли подумаю про ті три місяці, проведені з ним...

Та ні! Пощо тобі моїх вражінь, моїх гірких досвідів, оплаканих кровавими слізьми? Швидше, швидше до кінця!

Весною коло самого Красноярська, коли ми обоє їхали на якийсь його завод, на нас напали бродяги. Мабуть, довго засідалися на нього. Мабуть, візник був у змові з ними. Досить: їдемо лісовою просікою, нараз — гов! Коні стають, і до нас з усіх боків тиснуться страшні, кудлаті обличчя, блискотять ножі, револьвери...

Никанор Ферапонтович боронився. Був страшенно сильний. Та з самого початку борні один бродяга ввіпхнув йому свій ніж між лопатки. Він рванувся, і ніж лишився в тілі. Доки ніж був у тілі, доти Никанор Ферапонтович боронився. Кидав напасників, як снопи, ламав їм ноги копняками своїх здоровенних чобіт. Та коли бродяга підсунувся ззаду і вирвав ніж із рани, Никанор Ферапонтович швидко ослаб і покотився додолу.

Мучили його страшенно... Знущалися над ним, поки не сконав.

Я сиділа в повозі, як труп, і гляділа на се труп’ячими очима.

Потім ми поїхали. Хто такий? На козлі сидів інший візник, а обік мене в футрі Никанора Ферапонтовича... Зигмунт.

— Цілий місяць полюємо на тебе,— сказав він коротко. — Ну, богу дякувати, нарешті спіймали.

На лісовій поляні була нарада. Боже мій, які лиця! Які фігури! Які голоси!

Ділили добичу. За мене зчинилася бійка. Зигмунт доказував, що я його жінка, але там, у сибірських лісах, сей доказ не мав ніякої ваги. Я дісталася ватажкові. Його звали коротко "Сашка", але хто він був, якої народності і якої віри, сього не знав ніхто, і до сього було всім байдуже.

Мені здається, що він був жид.

Зигмунт покинув ватагу, шепнувши мені на відхіднім:

— Не бійся.

По двох тижнях ватагу в її лісовій криївці обскочили три роти солдат. Сашку на місці повісили. Інших позаковували.

Мене взяв капітан. Зигмунта, що припровадив їх туди, закували разом з іншими. Більше я не бачила його. Ніч нас звела, ніч розвела, і для мене він лишився страшним виплодом ночі".

*

"Переводжу дух. Згадую...

Оте, що тепер прийшло, майже рік, се було найтяжче, найстрашніше з усього, що я зазнала в житті.

Ані побут між злодіями, ані блукання по сибірських тундрах, ані життя в тайзі серед бродяг не було для мене таке страшне та погане, як життя в домі капітан-ісправника Серебрякова.

У нього була шлюбна жінка, зла, як гадюка, але загукана ним, держана в страсі і вічних побоях. Подумай, як то було нам жити обом?..

Капітан раз у раз пив, а в п’янім виді бив нас обох, не розбираючи.

Дні й ночі минали мені, як у найтяжчій каторзі.

Нарешті я втекла від нього. Хотіла йти в Байкал утопитися та натрафила на поїзд, яким їхали війська на війну з Китаєм. І поїхала з ними. Мені байдуже було з ким..."

*

"Страшна була ніч. Бомбардування сильніше, як коли-будь досі. Здавалося, що все місто розторощать на порох.

Микола Федорович умер. Ховають його з парадою.

Сьогодні тихо. Штурм відбито. Обі сторони ховають убитих та перев’язують ранених. Якби ти бачив, що криється в сих худеньких, невидних словах!..

Китаєць говорить мені:

— Ся ніч — почта поїхав.

Кінчу сей лист. Досить. І так усього не переповісти. А маєш доказ, що я не хотіла утаїти від тебе нічого.

Прощавай! Любий мій!.. Та ні, не буду розжалоблювати себе.

Адже побачимося... як не тут, то там? Віриш у бачення там? Я вірю. Здається, що якби на хвилю перестала вірити, здуріла б, руку наложила б на себе. А може, ся сама віра — симптом божевілля?

Прощай! Гармати грають. Чи новий штурм? Іду над море, щоб передати лист китайцеві. Ще раз прощай! До побачення.

Твоя Сойка".

*

І се має бути правда? Ні, ніколи!

Глупа, романтична дівчина повидумувала щоб...

*

Та що се я?

Три чверті на дванадцяту! Господи! А я сиджу над сим листом і весь замочив його сльозами!

Цілу годину просидів, сам, себе не тямлячи. І. плачучи. Що се зо мною діється?

Новорічна година наближається. Чи так-то я надіявся зустрічати її?

Де мої сподівані радощі? Де мої естетичні принципи? Де моє тихе задоволення? Пропало, пропало все! Ось де життя! Ось де страждання! Ось де боротьба, і розчарування, і безмежні муки, і крихітки радощів, задля яких і безмежні муки не муки!

Що таке чоловік для чоловіка? І кат, і бог! З ним живеш — мучишся, а без нього ще гірше! Жорстока, безвихідна загадка!

"До побачення". Так вона кінчить. Та невже ж се можливе? Невже для нас, розділених так многими могилами, є якесь побачення? Ні, не вірю!

А понад ті могили пливе рікою одно велике неперерване страждання. І мучить нас.

__ До побачення, серце! Приходь! приходь! Що врятувалося, переходячи через стілько могил, що лишилося живе в наших серцях по стількох руїнах — нехай живе! Нехай надіється!

Та ні, мабуть, не для нас надія! Не для нас весна. Ми змарнували, поховали її. Нашої весни не воскресить ніяка сила!

Де ти тепер? Чи все ще там, у тім кровавім Порт-Артурі, серед ранених та призначених на загибель, сама носячи своє велике кладовище в серці? Чи, може, давно вже твої кості розмиває бурхливе Жовте море?

Чи, може, знов доля викинула тебе в широкий світ, у сибірські тундри, в китайські брудні передмістя, вкинула в болото і грається тобою, як забруканою, попсованою забавкою, поки не кине десь на смітнику? Голубочко моя! Де ти, озовися! Нехай у сю новорічну годину хоч дух твій перелине через мою хату і торкне мене своїм крилом! Нехай його подих донесе хвилю дійсного, широкого, многостраждущого життя в моє слимакове, паперове та негідне існування! Може, й я прокинуся, і стрясу з себе ті пута, і рвануся до нового життя!

*

Дзінь-дзінь-дзінь!

Дзвоник у передпокої! В сю пору? Що се таке? Телеграма?

Івась, мабуть, спить уже?

Та ні. Чую, відмикає.

Якийсь гомін! Що се? Хто се? До мене? В таку пору?.. Кроки в салоні.

— Се ти, Йвасю?

Я, прошу пана.

— Ти ще не спав?

— Ні, прошу пана. Читав досі.

— Що там таке?

— Якась пані в передпокою. Конче хоче бачитися з паном.

— Пані? Стара? Молода?

— Не знаю. Завельонована. Я перепрошав — не хотіла йти. Скинула футро. Там холодно, а вона сидить у такій легкій сукні, червоній з білими цятками...

— Проси!

В лютім 1905

_____

* Зберегти рівновагу духу! (лат.) — Ред.

* Свідоцтво вбожества (лат.).— Ред.

* Досвідчений Роберт (лат.).— Ред.

* І вмре і не зуміє в це поцілити (польськ.).— Ред.

* Повна пошана! (нім.) — Ред.

* Жінка — клерикальна істота (лат.).— Ред.